

JANA CHOJECKA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

„UWIEŻIONE DZIECIŃSTWO” - BARIERY PROCESU SOCJALIZACJI

ABSTRACT. Chojecka Jana, *„Uwięzione dzieciństwo” – bariery procesu socjalizacji* [“Imprisoned Childhood” – Barriers to Socialization]. *Studia Edukacyjne* nr 29, 2013, Poznań 2013, pp. 191-211. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2738-0. ISSN 1233-6688

The most popular punishment in response to a crime is imprisonment. We can observe increasing rates of the prison population all over the world. Women are the fastest-growing segment of the prison population. We have to remember that when we impose a penalty on adult offenders, there can be covert victims of incarceration. Children whose parents have been arrested and incarcerated face various type of difficulties. The aim of this paper is to address short- and long-term outcomes of parents' imprisonment and to show programs which are conducted for prisoners and their children in order to minimize the trauma of separation.

Key words: children of incarcerated parents, model of intergenerational transmission of offending, effects of parental incarceration, programs for children of incarcerated parents

W aktach międzynarodowych dziecko i rodzina zostały uznane za wartości podlegające ochronie prawnej państwa. Zarówno w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, jak i Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności znajdziemy zapisy mówiące o konieczności poszanowania życia prywatnego i rodzinnego każdej jednostki. Co więcej, w artykule 25.2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka napotykamy następujące słowa: „matka i dziecko mają prawo do specjalnej opieki i pomocy. Wszystkie dzieci, zarówno małżeńskie jak i pozamałżeńskie korzystają z jednakowej ochrony społecznej”¹. Zadaniem państwa jest zagwa-

¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), Paryż, 10 grudnia 1948 r., art. 25.2, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 14.01.2013].

rantowanie stopy życiowej adekwatnej do potrzeb zdrowotnych i rozwojowych człowieka. Obydwa wyżej wspomniane akty podkreślają fakt, iż każdy rodzi się wolny i wolność ta nie może być bezprawnie ograniczana.

Pojawia się zatem pytanie, jaki wpływ na życie całej rodziny, a w szczególności małoletnich dzieci ma sytuacja uwięzienia rodzica. W Konwencji o Prawach Dziecka przeczytać możemy, iż na Państwach-Stronach spoczywa obowiązek zapewnienia, „aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli”². Celem tak sformułowanego artykułu jest ochrona najlepiej pojętego interesu dziecka. Zagwarantowaniu najlepiej pojętego interesu dziecka służyć ma także, przewidziana w Rekomendacji Komitetu Ministrów w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, możliwość pozostawiania niemowląt i małych dzieci w warunkach izolacji penitencjarnej wraz z osadzonym rodzicem³. Ministrowie Rady Europy dostrzegają potrzebę uczestniczenia obojga rodziców w życiu dziecka. Spoglądając na rozwiązanie prawne w państwach europejskich, okazuje się jednak, iż specjalnie przystosowane oddziały dla małych dzieci znajdują się jedynie w placówkach penitencjarnych dla kobiet⁴. W tym kontekście pojawiają się dwie wątpliwości: czy umieszczenie dziecka wraz z matką w jednostce penitencjarnej jest utrudnieniem realizacji podstawowego prawa tegoż dziecka do stałego, osobistego, bezpośredniego kontaktu z drugim rodzicem⁵, a także, czy praktyka ta nie jest dyskryminująca dla mężczyzn – zarówno dla ojców przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej, jak i tych, którzy w konflikt z prawem nie weszli. Art. 5 Konwencji wskazuje na równość kobiet i mężczyzn w posiadanych prawach i obowiązkach względem potomstwa⁶, zaś art. 8.2 wskazuje na niedopuszczalność ingerencji władz pu-

² Konwencja o Ochronie Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r., art. 9.1, http://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf [dostęp: 14.01.2013].

³ Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r., pkt.36.1, http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/the%20European%20Prison%20Rules_Polish.pdf [dostęp: 14.01.2013].

⁴ Por. M. Loffman, L. Scurfield, M. Weitsch, *Women in Prison, A Review of the Conditions in Member States of the Council in Europe*, QCEA 2007, s. 49-52, <http://www.qcea.org/wp-content/uploads/2011/04/rprt-wip1-main-en-feb-2007.pdf> [dostęp: 14.01.2013].

⁵ Zgodnie z zapisem art. 9.4 Konwencji o Ochronie Praw Dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r., http://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf [dostęp: 14.01.2013].

⁶ Konwencja o Ochronie Praw Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z 20 listopada 1989 r., art.5, http://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf [dostęp: 14.01.2013].

blicznych w korzystanie z prawa do poszanowania życia rodzinnego⁷. Pojawia się jeszcze jedna wątpliwość: czy zakład karny jest odpowiednim miejscem do życia i prawidłowego rozwoju psychofizycznego oraz społecznego dzieci? Wydaje się, że nie. Gdyby było inaczej, czy wprowadzano by ograniczenia odnośnie możliwości pobytu dziecka wraz z rodzicem do osiągnięcia przez małoletniego wieku (w Polsce istnieje możliwość pobytu dziecka w Domu Matki i Dziecka do 3. roku życia, w wyjątkowych sytuacjach do 4. roku życia)? Parlament Europejski wskazuje, iż

wyrażenie zgody na pobyt małych dzieci, a nie starszych w zakładzie karnym opiera się na przeświadczeniu, iż rozdzielenie matki i dziecka jest źródłem problemów emocjonalnych dziecka, ale trzymanie starszych dzieci w ograniczonym środowisku utrudnia ich rozwój edukacyjny, dlatego powinny być zabrane z zakładu karnego w określonym wieku. Nie ma jednak zgodności, w którym roku życia dziecka powinno to mieć miejsce⁸.

Zastanawiając się nad sytuacją dzieci osób pozbawionych wolności, nie możemy zapominać o tych małoletnich, którzy nie przebywają wraz z rodzicami w warunkach izolacji penitencjarnej, jednak ponoszą realne konsekwencje uwięzienia swych opiekunów. W literaturze przedmiotu nazywane są „niewidoczną populacją”⁹, „niewidocznymi dziećmi”¹⁰, „zapomnianą populacją”¹¹, czy też „niewinnymi ofiarami systemu sprawiedliwości”¹². Owa niewidoczność oznacza dwie rzeczy: brakuje informacji o liczbie dzieci

⁷ Konwencja o Ochronie Praw Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r., art. 8.2, http://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf [dostęp: 14.01.2013].

⁸ Women in Prison Report, Social, Health and Family Affairs Committee, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 23 June 2008, Doc. 11619 revised, pkt. B.I.17, <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=12087&Language=EN> [dostęp: 14.01.2013]. Wszystkie cytaty pochodzące ze źródeł anglojęzycznych pojawiające się w dalszej części tekstu przetłumaczone zostały na potrzeby niniejszej publikacji przez autorkę tekstu.

⁹ Por. G. Larman, A. Aungles, *Children of Prisoners and their outsider Carers: The Invisible Population*, [in:] *Women and the Law*, eds P. Weiser Easteal, S. McKillop, Canberra 1993, p. 263-269.

¹⁰ Koncepcja instytucjonalnej niewidoczności szeroko omawiana jest w raporcie L. Gordon, *Invisible children. First Year research report. A study of the children of Prisoners*, Christchurch 2009.

¹¹ Por. L.E. Wright, C.B. Seymour, *Effects of Parental Incarceration on Children and Families*, [in:] *What about Me? Children with incarcerated Parents*, eds E. Trzcinski, D. Satyanathan, L. Ferro, Briefing Report No.2002-1, Michigan 2002, p. 9-14, <http://extension.missouri.edu/4hlife/tools/docs/whatabout.pdf> [dostęp: 14.01.2013].

¹² Por. B. Bloom, D. Steinhart, *Why punish the Children. A Reappraisal of the Children of Incarcerated Mothers in America*, National Council on Crime and Delinquency, USA 1993, a także E. Ayre, L. Gampell, P. Scharff Smith, *Introduction*, [w:] *Children of imprisoned Parents*, eds P. Scharff Smith, L. Gampell, Denmark 2011, p. 4-5.

osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych, a także niewiele jest wciąż badań i opracowań, które próbowałyby określić rzeczywisty wpływ uwięzienia rodzica na życie i funkcjonowanie dziecka.

W grudniu 2012 roku w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych przebywało 81 461 mężczyzn i 2695 kobiet¹³, natomiast nie wiadomo ile osób było rodzicami małoletnich dzieci. W Polsce nie istnieje instytucja odpowiedzialna za zbieranie i przetwarzanie informacji o dzieciach osób pozbawionych wolności. Pojawiają się one w dokumentacji Centralnego Zarządu Służby Więziennej dwukrotnie – zbierane są dane dotyczące zobowiązań alimentacyjnych osadzonych oraz w rozmowie wstępnej przy przyjęciu do jednostki penitencjarnej pojawia się pytanie o liczbę, wiek, miejsce pobytu potomstwa. W pierwszym wypadku pamiętać jednak musimy, iż przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wskazują, iż obowiązek alimentacyjny dotyczyć może nie tylko małoletnich dzieci, ale także współmałżonka, rodziców czy rodzeństwa¹⁴. Dane zestawione w statystykach Centralnego Zarządu Służby Więziennej nie muszą zatem odnosić się jedynie do dzieci osób pozbawionych wolności. Co więcej, znajdziemy tam jedynie dane dotyczące świadczeń alimentacyjnych, do których osadzeni zostali zobowiązani na mocy wyroku. W listopadzie 2012 roku 13 457 osób było zobowiązanych do świadczeń alimentacyjnych (co stanowi 15,74% ogólnej populacji osadzonych)¹⁵. W drugim przypadku zaś odwołujemy się do informacji, które zbierane są metodą *self-report*, co oznacza, że nie zawsze mamy do czynienia z danymi rzetelnymi. Niemniej, służą one jedynie do określenia, z kim i na jakiej podstawie osadzony będzie miał prawo odbywać widzenia oraz czy istnieje potrzeba objęcia go oddziaływaniami resocjalizacyjnymi dotyczącymi wzmacniania ról rodzicielskich.

Współczynnik dzietności w Polsce w 2008 roku wynosił 1,39 dzieci na kobietę w wieku rozrodczym (15-49 lat)¹⁶, we Francji badania wskazują, iż na jednego osadzonego przypada 1,3 dzieci¹⁷, w Anglii i Walii wskaźnik ten określono na 0,87¹⁸. Niemniej, są to jedynie liczby szacunkowe, a nie rzetelne dane, które pozwoliłyby określić wielkość „niewidocznej populacji”. Auto-

¹³ Por. Miesięczna Informacja Statystyczna, Grudzień 2012, <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/grudzien-2012.pdf> [dostęp: 14.01.2013]

¹⁴ Por. Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964, nr 9, poz. 59, art. 128-144.

¹⁵ Por. Miesięczna Informacja Statystyczna.

¹⁶ Por. J. Józwiak, I.E. Kotowska, *Przewidywane zmiany liczby i struktury wieku ludności w Polsce do 2035 r. i ich skutki ekonomiczne*, s. 1, www.prezydent.pl/download/gfx/.../jozwiak-kotowska.referat.pdf, [dostęp: 14.01.2013].

¹⁷ Por. E. Ayre, L. Gampell, P. Scharff Smith, *Introduction*, p. 9.

¹⁸ Tamże.

rzy raportu dotyczącego sytuacji dzieci osób pozbawionych wolności wskazują, iż gdyby przyjąć francuski wskaźnik dzietności osadzonych, to około 800 tysięcy dzieci w Unii Europejskiej cierpi z powodu rozłąki z uwięzionym rodzicem¹⁹. W Polsce byłaby to liczba rzędu 111 044 dzieci²⁰. E. Ayre ze współpracownikami wskazuje, iż w 2007 roku Polska była wiodącym krajem, w którym z powodu uwięzienia rodzica cierpiało najwięcej dzieci: dla porównania w Irlandii była to liczba rzędu 4297, natomiast w Polsce – 117 259²¹.

Badania A. Matysiak-Błaszczyk, prowadzone w Zakładzie Karnym dla Kobiet w Krzywańcu, wskazują, iż wśród respondentek zaledwie 23,6% nie miało dzieci, pozostałe badane deklarowały, iż są matkami średnio trojga potomstwa²². Badania prowadzone przez A. Szymanowską wśród skazanych mężczyzn wskazują, iż jedynie 43,1% osadzonych deklarowało rodzicielstwo²³.

Pojawia się pytanie: czy istnieje potrzeba zbierania informacji o rodzinach osób osadzonych? Czy gromadzenie i przetwarzanie tych danych nie byłoby przyczyną jeszcze większej stygmatyzacji rodzin osób pozbawionych wolności?

Wydaje się, iż jedynym uzasadnieniem prowadzenia tego rodzaju rejestrów jest próba dotarcia z profesjonalną pomocą do tych, którzy tego wsparcia potrzebują. Nim jednak wyciągniemy pomocną dłoń, musimy dokonać wieloaspektowej diagnozy sytuacji dziecka. Potrzeby małoletnich nie były dotychczas przedmiotem zainteresowania badawczego w Polsce. Badania prowadzone na świecie dotyczyły w głównej mierze wpływu uwięzienia rodzica na funkcjonowanie dziecka w różnych sferach. Orzekanie o długofalowych skutkach separacji stanowi nie lada wyzwanie z kilku powodów. Po pierwsze – badania te musiałyby mieć charakter longitudinalny, po drugie – powinny obejmować stosunkowo dużą populację, by uzyskane wyniki można było uogólniać, po trzecie – należałoby wyizolować zmienną „uwięzienie rodzica” spośród innych zmiennych, które wpływają na funkcjonowanie jednostki²⁴.

¹⁹ Tamże, s. 10.

²⁰ Stan na grudzień 2012, por. Miesięczna Informacja Statystyczna.

²¹ Por. E. Ayre, L. Gampell, P. Scharff Smith, *Introduction*, p. 10.

²² Por. A. Matysiak-Błaszczyk, *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Kraków 2010, s. 152-153.

²³ Por. A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 24.

²⁴ Por. E. Sanders, R. Dunifon, *Children of Incarcerated Parents*, <http://www.human.cornell.edu/pam/outreach/parenting/research/upload/Children-of-Incarcerated-Parents.pdf> [dostęp: 18.01.2013], s. 2.

N.G. LaVigne i współpracownicy wskazują, iż czynniki ryzyka, które determinują rozwój dzieci osób osadzonych nie muszą być związane jedynie z faktem uwięzienia rodzica. Wiązą się one raczej z przestępczym stylem życia, a więc między innymi z uzależnieniami, przemocą, biedą, częstymi kontaktami z osobami łamiącymi normy prawne²⁵. Badania Child Welfare Services wskazują, iż dzieci osób pozbawionych wolności częściej doświadczają „uzależnienia rodziców, chorób psychicznych, ubóstwa oraz przemocy domowej”²⁶. Czynniki te mogą być postrzegane jako uprzedzające aktywność przestępczą. W Modelu RNR (Risk-Need-Responsivity), służącym szacowaniu ryzyka powrotu do przestępstwa, są one nazywane potrzebami kryminogennymi, a ich występowanie zwiększa prawdopodobieństwo zachowań kryminalnych²⁷. Czynniki te mogą być także analizowane jako negatywne konsekwencje pozbawienia wolności opiekunów dziecka²⁸.

W literaturze przedmiotu znajdziemy rozmaite teorie tłumaczące związek między uwięzieniem rodzica a wzrostem negatywnych zachowań dziecka. Wśród tych kluczowych J. Murray ze współpracownikami wyróżnił cztery takie teorie²⁹, jak:

- teoria więzi społecznych - oznacza, że uwięzienie rodzica to rozpad relacji rodzic-dziecko, co może wpłynąć na zaburzenia w obszarze przywiązania (*attachment*), o którym pisał J. Bowlby;

- teoria napięć - sugeruje, iż negatywne sytuacje związane z uwięzieniem rodzica (np. utrata dochodów) mogą sprzyjać podejmowaniu zachowań przestępczych. Aby usunąć napięcie i związane z nim negatywne uczucia, dzieci sięgają po różne dostępne im zachowania, które nie zawsze są akceptowane społecznie;

- teoria kontroli społecznej - wskazuje, iż zachowania antyspołeczne mogą być wynikiem spadku jakości opieki i kontroli nad dzieckiem w związku z uwięzieniem rodzica;

- teoria naznaczenia społecznego - odwołuje się do twierdzenia, iż osoba łamiąca normy prawne jest społecznie napiętnowana; stygmat ten nie ciąży jednak tylko na sprawcy, ale także na jego rodzinie. Dla dziecka, które często nie wie nawet, gdzie jego rodzic przebywa, stygmat ten jest tym bardziej dotkliwy.

²⁵ Por. N.G. LaVigne, E. Davies, D. Brazzell, *Broken Bonds, Understanding and Addressing the Needs of Children with Incarcerated Parents*, Washington 2008, p. 11.

²⁶ Tamże.

²⁷ Por. D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, New Jersey 2010.

²⁸ Por. E. Sanders, R. Dunifon, *Children of Incarcerated Parents*, p. 2.

²⁹ Por. J. Murray, D.P. Farrington, I. Sekol, R.F. Olsen, *Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: a systematic review*, Campbell Systematic Reviews, 2009, 4, p. 12.

Szukając innych uzasadnień zachowań problemowych występujących u dzieci osób pozbawionych wolności, możemy natrafić na Model Międzypokoleniowej Transmisji zachowań, przestępczości i kary pozbawienia wolności³⁰. W jego założeniu znajduje się twierdzenie, że stałe traumatyczne doświadczenia, na występowanie których narażone są dzieci, powodują rozwinięcie reaktywnych form zachowania o trwałych wzorcach reagowania w różnych trudnych sytuacjach – także w dalszym, dorosłym życiu. Zachowania te są zdeorganizowane, a dzieci sięgają po nie w sytuacji braku możliwości lub umiejętności zaspokajania potrzeb w sposób społecznie akceptowany. Sekwencja traumatycznych zdarzeń prowadzących do przestępczości rozpoczyna się zazwyczaj w okresie wczesnego dzieciństwa, a kończy wejściem w konflikt z prawem w okresie dorastania lub wczesnej dorosłości³¹. D. Johnston wskazuje, iż separacja rodzic-dziecko może być doświadczeniem traumatycznym, które wywołuje w dziecku reakcję emocjonalną w postaci smutku i żalu. Zachowaniem reaktywnym może być wycofanie dziecka, jednak brak bliskich relacji z drugim człowiekiem nie stanowi dla niego sytuacji komfortowej, toteż pojawia się możliwość sięgnięcia po, nie zawsze konstruktywny, schemat radzenia sobie z tą trudnością. Taką ucieczką bywają substancje psychoaktywne, które mogą doprowadzić dziecko do aktywności przestępczej, choćby do posiadania narkotyków³². Innym przykładem przytaczanym przez D. Johnstona jest przemoc fizyczna, której doświadcza dziecko. Pojawia się w nim uczucie złości, które znajduje ujście w reaktywnym zachowaniu w postaci agresji fizycznej, skierowanej na zewnątrz albo na siebie. W konsekwencji, agresja ta może doprowadzić do aktywności przestępczej – napaści i pobicia albo stosowania przemocy fizycznej wobec innych członków rodziny³³.

Wyżej przytoczone stanowiska teoretyczne wskazują, iż fakt uwięzienia rodzica może nieść bezpośrednio konsekwencje dla życia i zdrowia dziecka, jak również pośrednio wpływać na ich losy – „przez wzrost trudności ekonomicznych czy stygmatyzację”³⁴.

J. Murray i współpracownicy wskazują, iż w literaturze przedmiotu pojawiają się teorie alternatywne, podkreślające, iż pozbawienie wolności rodzica niekoniecznie musi pozostawić negatywne ślady w życiu dziecka.

³⁰ Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, New York 1995, p. 80-81.

³¹ Por. tamże, s. 80.

³² Por. tamże, s. 81.

³³ Por. tamże.

³⁴ J. Murray, D.P. Farrington, I. Sekol, R.F. Olsen, *Effects of parental imprisonment*, p. 12.

Pierwsze stanowisko – stosunkowo popularne i już przytaczane – podkreśla, iż traumatyczne doświadczenia, które są udziałem dzieci osadzonych, to wynik przestępczego stylu życia, a nie faktu uwięzienia opiekuna³⁵.

Drugie podejście – z którym trudno się w pewnym stopniu nie zgodzić – wskazuje, iż pozbawienie wolności rodzica prowadzącego przestępczy styl życia, stosującego przemoc, jest raczej czynnikiem chroniącym, który zmniejsza prawdopodobieństwo rozwoju zachowań problemowych u dzieci, gdyż „usuwa negatywne, antyspołeczne wpływy z ich życia”³⁶.

Czym w rzeczywistości jest dla dziecka utrata rodzica, który został pozbawiony wolności? Według N. Bernstein zależy to

od indywidualnych okoliczności: czy rodzicem jest matka, czy ojciec, czy dziecko mieszkało z rodzicem przed aresztowaniem, jaka była sytuacja rodziny, z jakiego powodu i przez jaki okres rodzic będzie pozbawiony wolności, kto sprawuje opiekę nad dzieckiem podczas nieobecności rodzica i jakiego rodzaju wsparcie dziecko otrzymuje³⁷.

Chcąc dowiedzieć się, z jakimi konsekwencjami muszą zmagać się dzieci osób osadzonych, należy zwrócić uwagę na jedną rzecz – „pozbawienie wolności nie jest pojedynczym zdarzeniem, ale dynamicznym procesem, który rozwija się w czasie”³⁸. Musimy zatem pamiętać o efektach krótkoterminowych, związanych z aresztowaniem i pierwszym okresem uwięzienia, oraz długofalowych, które mogą się pojawić dopiero w życiu dorosłym dzieci osób osadzonych.

Moment aresztowania rodzica bywa traumatycznym doświadczeniem dla dzieci. Badania anglojęzyczne wskazują, iż większość małych dzieci, które są świadkami aresztowania matki, to dzieci poniżej 7. roku życia, które pozostawały pod wyłączną opieką rodzicielki³⁹. Mogą wystąpić u nich koszmary nocne, brak stabilności emocjonalnej, natrętne myśli krążące wokół wydarzenia, a w konsekwencji rozmaite zaburzenia psychiczne⁴⁰. Traumatyczne doświadczenia wpływają także na zachowanie; dzieci te stają się bardziej agresywne, sprawiają problemy wychowawcze, unikają szkoły⁴¹.

³⁵ Por. tamże, s. 13.

³⁶ Tamże.

³⁷ N. Bernstein, *All Alone in the world: children of the incarcerated*, New York 2005, p. 3.

³⁸ R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration on Children, Perspectives, Promises, and Policies*, [in:] *Prisoners once removed: the impact of incarceration and reentry on children, families, and communities*, eds J. Travis, M. Waul, Washington 2003, p. 199.

³⁹ Por. tamże, s. 200.

⁴⁰ Por. K.M. Miller, *The Impact of Parental Incarceration on Children: An Emerging Need for Effective Interventions*, *Child and Adolescent Social Work Journal*, 2006, 23, 4, p. 478-479.

⁴¹ Por. N.G. LaVigne, E. Davies, D. Brazzell, *Broken Bonds*, p. 7-9 oraz N. Bernstein, *All Alone in the world*, p. 3.

Potomstwo w wieku szkolnym może być nieobecne podczas aresztowania rodzica, a wracając do pustego domu narażone jest na jeszcze większą traumę.

Pierwsze dni po osadzeniu w zakładzie karnym bądź areszcie śledczym to czas niepewności i lęku, co będzie dalej. Jak długo potrwa rozłąka, jakie będą dalsze losy rodziny, kto przejmie opiekę nad potomstwem, kiedy będzie można zobaczyć się z rodzicem, kiedy i jaka zapadnie decyzja odnośnie dalszego pobytu w placówce penitencjarnej. Jest to także trudny moment dla pozostałych członków rodziny, którzy zmagają się z różnymi wątpliwościami i negatywnymi emocjami. Pojawia się pytanie: czy informować dziecko o tym co się stało, czy ukrywać przed nim fakt, iż rodzic został pozbawiony wolności⁴².

Badacze wskazują, że to, jak trudne i traumatyczne będzie dla dziecka uwięzienie rodzica zależy od płci opiekuna. Rozłąka z matką uważana jest za bardziej bolesną dla dziecka – nie tylko ze względu na pierwotne przywiązanie, ale głównie ze względu na zmiany w jego życiu, które wraz z uwięzieniem matki następują. To kobiety częściej sprawują bezpośrednią opiekę nad potomstwem. Badania Amerykańskiego Departamentu Sprawiedliwości wskazują, iż trzy czwarte matek mieszkało z co najmniej jednym małoletnim dzieckiem przed uwięzieniem, podczas gdy wśród ojców zaledwie połowa mieszkała z potomstwem przed osadzeniem. Badania Centrum ds. Dzieci, rodziców pozbawionych wolności w Stanach Zjednoczonych, wskazują, iż po osadzeniu rodzica dzieci pozostawały pod opieką drugiego biologicznego rodzica, dziadków, instytucji opiekuńczych, w tym rodzin zastępczych, innych członków rodziny oraz przyjaciół⁴³. Jeśli skazanym jest mężczyzna, opiekę nad dzieckiem najczęściej przejmuje biologiczna matka dziecka, jeśli osadzoną jest kobieta – dzieci zazwyczaj trafiają pod opiekę matki skazanej⁴⁴.

To, gdzie dziecko zostanie umieszczone na czas nieobecności rodzica jest istotne z kilku powodów. Jeśli są to osoby dziecku bliskie, z którymi jest ono uczuciowo związane, istnieje szansa zmniejszenia głębokości traumy związanej z rozdzieleniem. Z drugiej strony pojawia się pytanie, czy jeśli dziecko trafi pod opiekę rodziny osoby osadzonej, czy nie będzie ono narażone na działanie tych samych czynników ryzyka zachowań kryminalnych, które

⁴² Por. R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration on Children*, p. 200-201.

⁴³ D. Johnston, *The Care and Placement of Prisoners' Children*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, New York 1995, s. 108; A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, s. 25; R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration on Children*, s. 192.

⁴⁴ Por. B. Bloom, *Imprisoned Mothers*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, s. 26.

doprowadziły rodzica do zakładu karnego?⁴⁵ Moment aresztowania rodzica jest traumatyczny dla dziecka nie tylko ze względu na trudności związane z ustanowieniem opieki zastępczej, ale także ze zmianami, jakie dokonują się w życiu codziennym. Łączą się one często z koniecznością przeprowadzki, a więc oderwaniem od dotychczasowego środowiska – kolegów, szkoły, społeczności lokalnej. Pojawia się obawa, czy dziecko zostanie zaakceptowane w nowym środowisku, czy będzie miało swoje miejsce do pracy i wypoczynku, czy nie zostanie rozdzielone z rodzeństwem⁴⁶, czy będzie mogło utrzymywać kontakt z rodzicem i wiele innych wątpliwości, z którymi na co dzień przyjdzie zmagać się dziecku.

D. Johnston omawiając długofalowe konsekwencje rodzicielskiego uwięzienia, wskazuje na istotną zmienną, jaką jest wiek rozwojowy dziecka w chwili odseparowania go od rodzica. Skutki tej rozłąki będą bowiem zależały od potrzeb, możliwości rozumienia zdarzeń oraz umiejętności wyrażania emocji, które są różne na kolejnych etapach rozwojowych. Tabela 1 prezentuje możliwe konsekwencje dla życia i zdrowia dziecka wywołane przestępczym stylem życia, aresztowaniem i uwięzieniem rodzica.

Tabela 1
Możliwe negatywne konsekwencje rodzicielskiej przestępczości, aresztowania i uwięzienia

Stadium rozwoju	Charakterystyka stadium rozwoju	Zadania rozwojowe	Czynniki ryzyka	Efekty
Niemowlęctwo (0-2 r.ż.)	Całkowita zależność	Przywiązanie i zaufanie	Separcja rodzic-dziecko	Oslabienie więzi rodzic-dziecko
Wczesne dzieciństwo (2-6 r.ż.)	Wzrost wnikliwości oraz ruchliwości; niepełna indywidualizacja	Poczucie autonomii, niezależności i inicjatywy	Separcja rodzic-dziecko; trauma	Strach, regres rozwojowy, zespół stresu pourazowego, poczucie winy
Średnie dzieciństwo (7-10 r.ż.)	Wzrost niezależności, umiejętność wnioskowania, zaangażowanie w grupę rówieśniczą	Pracowitość, umiejętność podejmowania konstruktywnej aktywności	Separcja rodzic-dziecko; trwała trauma	Zespół stresu pourazowego, zachowania reaktywne

⁴⁵ Obawa ta znajduje odzwierciedlenie w przytaczanym już Modelu Międzypokoleniowego Dziedziczenia Zachowań Kryminalnych.

⁴⁶ Badania Harma i Thompsona wskazują, iż 29% dzieci skazanych kobiet zostało oddzielonych od rodzeństwa, por. N.G. LaVigne, E. Davies, D. Brazzell, *Broken Bonds*, s. 4.

Stadium rozwoju	Charakterystyka stadium rozwoju	Zadania rozwojowe	Czynniki ryzyka	Efekty
Wczesne dorastanie (11-14 r.ż.)	Wzrost abstrakcyjnego myślenia, myślenie przyszłościowe, agresja, okres dorastania płciowego	Umiejętność podejmowania konstruktywnej aktywności z innymi osobami, kontrola emocji	Separacja rodzic-dziecko; trwała trauma	Zachowania reaktywne, odrzucanie ograniczeń
Późne dorastanie (15-18 r.ż.)	Kryzys emocjonalny, zagubienie, rozwój dojrzałości seksualnej, abstrakcyjne myślenie, niezależność	Ukształtowanie tożsamości, zaangażowanie w dojrzałe aktywności i relacje, rozwiązanie konfliktów	Separacja rodzic-dziecko; trwała trauma	Przedwczesne zakończenie relacji rodzic-dziecko, Międzypokoleniowe Dziedziczenie Przystępczości i Uwięzienia

Źródło: D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*⁴⁷, p. 68.

D. Johnston twierdzi, iż przestępczy styl życia rodziców, a w konsekwencji ich aresztowanie i uwięzienie mogą mieć wpływ na dalsze życie dzieci, poczynając od życia prenatalnego. Uzależnienie od substancji psychoaktywnych, nieuporządkowany styl życia, stres związany z aktywnością przestępczą oraz ujawnieniem czynów karalnych pozostawiają trwałe ślady, między innymi w postaci organicznych uszkodzeń płodu⁴⁸.

W okresie wczesnego dzieciństwa stres związany z aresztowaniem i pozbawienie wolności rodzica jest doświadczeniem traumatycznym, gdyż wiąże się między innymi z identyfikacją z rodzicem – małe dzieci krzywdę rodzica odbierają jak swoją. Związane to jest z dopiero rozwijającym się w tym okresie poczuciem autonomii i niezależności. Ponadto, u małych dzieci może pojawić się poczucie winy. Ponieważ dzieci żywią wobec rodziców uczucia ambiwalentne, a nie mają jeszcze w pełni świadomości, w jakim stopniu uczucia te dostępne są rodzicom i ranią ich, sytuację aresztowania mogą postrzegać jako konsekwencję swoich negatywnych emocji. Przeżywanie traumy związanej z separacją z rodzicem jest utrudnione wymuszonym milczeniem. Dziecko powinno móc wyrażać uczucia, których doświadcza. Bywa jednak, iż wymusza się na nim milczenie z obawy przed negatywnymi konsekwencjami (stygmatyzacją⁴⁹, odrzuceniem, utratą pracy itp.).

⁴⁷ D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, p. 68.

⁴⁸ Por. tamże, s. 67-69.

⁴⁹Por. N. Bernstein, *All Alone in the world*, p. 265.

Jednakże, jeśli dziecko nie ma możliwości werbalizowania swych obaw, dłużej zmagają się z traumą⁵⁰ – z jednej strony milczenie sprawia, iż dziecko nie otrzymuje należytego wsparcia, z drugiej zaś „zepchnięcie do podziemi” może zaognić problemy i negatywne reakcje emocjonalne dziecka⁵¹.

Okres średniego dzieciństwa jest czasem rozwoju zachowań reaktywnych, związanych z traumą separacji z rodzicem. Wśród najczęstszych reakcji pojawia się agresja oraz problemy związane z koncentracją uwagi, co w konsekwencji prowadzi do rozmaitych trudności szkolnych⁵². W okresie wczesnego dorastania dzieci, u których występują zaburzenia zachowania, z brakami w kompetencjach społecznych, które pochodzą z biednych, zaniedbanych środowisk, mogą zmagać się ze stygmatyzacją ze strony rówieśników⁵³. Brak więzi z pozytywną grupą odniesienia może utrwalać wrogie zachowania dziecka, które w okresie późnego dorastania przekształcają się w zachowania antyspołeczne i przestępcze – a więc oznaki Międzypokoleniowej Transmisji Przestępczości⁵⁴.

„Nie możemy być pewni, że pozbawienie wolności rodzica jest czynnikiem ryzyka, który odpowiedzialny jest za antyspołeczne zachowania i problemy psychiczne dzieci”⁵⁵. Wiemy jednak, iż łączy się on z innymi czynnikami ryzyka, charakterystycznymi dla przestępczego stylu życia osoby dorosłej, takimi jak: antyspołeczna osobowość, antyspołeczne zachowania, antyspołeczna grupa odniesienia, trudności edukacyjne/zawodowe, nieumiejętność zagospodarowania czasu wolnego, uzależnienia, trudna sytuacja rodzinna⁵⁶. Oznacza to, iż powinniśmy zastanowić się, czy dzieci osób pozbawionych wolności nie powinny otrzymywać profesjonalnego, wielospecjalistycznego wsparcia, nie tylko podczas nieobecności rodzica, ale także po opuszczeniu przez niego zakładu karnego.

⁵⁰ Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, p. 73-74.

⁵¹ Por. J.A. Arditti, *Parental Incarceration and the Family. Psychological and Social Effects of Imprisonment on Children, Parents, and Caregivers*, New York 2012, p. 134.

⁵² Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, p. 76; E. Trzcinski, *Executive Summary*, [in:] *What about Me? Children with incarcerated Parents*, Briefing Report No. 2002-1, eds E. Trzcinski, D. Satyanathan, L. Ferro, Michigan 2002, p. 1.

⁵³ Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, p. 78-79.

⁵⁴ Por. tamże, s. 79.

⁵⁵ J. Murray, D.P. Farrington, I. Sekol, R.F. Olsen, *Effects of parental imprisonment*, s. 58; co więcej, jak wskazują ci Autorzy „wiele spośród dzieci osób pozbawionych wolności nie rozwija antyspołecznych czy psychicznych problemów. Należałoby przeprowadzić więcej badań, które wskazałyby, dlaczego niektóre dzieci rozwijają zachowania problemowe w sytuacji uwięzienia rodzica, a inne nie”, tamże.

⁵⁶ Por. J. Bonta, D.A. Andrews, *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation*, http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/Risk_Need_2007-06_e.pdf [dostęp: 19.01.2013], p. 5-6.

To, jak dziecko poradzi sobie z nagłym zniknięciem rodzica zależy od kilku czynników – od jakości relacji rodzic-dziecko, jak też od jakości relacji z pozostałymi członkami rodziny i społecznością lokalną, od rodzaju i jakości opieki zastępczej oraz możliwości utrzymywania bliskich kontaktów z osadzonym rodzicem⁵⁷.

Podnoszeniu jakości i częstotliwości kontaktów dzieci z rodzicami, a także budowaniu wsparcia dla dzieci osób skazanych służą rozmaite programy, realizowane zarówno na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych, jak i w środowisku lokalnym dziecka.

Przeglądając literaturę przedmiotu, możemy wyróżnić trzy grupy oddziaływań wspierających, wychowawczych i resocjalizacyjnych. Są to programy skierowane do rodziców, działania adresowane do dzieci osób osadzonych oraz alternatywne formy karania, które zapobiegają separacji rodzica i dziecka⁵⁸.

Wśród oddziaływań skierowanych do rodziców znajdziemy poradnictwo i programy edukacyjne – ukierunkowane na rozwijanie umiejętności rodzicielskich. W głównej mierze są to działania, których celem jest przedstawienie kolejnych faz rozwojowych i wyposażenie rodziców w umiejętności adekwatnego reagowania na potrzeby rozwojowe dziecka. W polskich jednostkach penitencjarnych znajdziemy między innymi: „Szkołę dla rodziców” – program realizowany w Areszcie Śledczym Nisko⁵⁹, „Ojciec przyjacielem dziecka” – zajęcia dla osadzonych z Aresztu Śledczego Grójec⁶⁰, czy „Mój Tata i ja” – program z Aresztu Śledczego w Poznaniu⁶¹.

Realizatorzy tego rodzaju działań wychodzą z założenia, iż wyposażenie skazanych w odpowiednie umiejętności wychowawcze daje większą szansę na zbudowanie rzeczywistej, głębokiej więzi z dzieckiem także po opuszczeniu zakładu karnego. Programy edukacyjne i poradnictwo zdają się odgrywać szczególnie ważną rolę dla rodziców dzieci starszych, zwłaszcza w kontekście wyników badań amerykańskich – 73,3% osadzonych matek planuje natychmiastowy powrót do swych małych dzieci, podczas gdy do dzieci w wieku dorastania powrócić zamierza zaledwie 41,7%⁶². A. Matysiak-Błaszczyk w swoich badaniach pytała skazane kobiety o plany na przy-

⁵⁷ Por. R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration on Children*, p. 7-9.

⁵⁸ Tamże, s. 12-23.

⁵⁹ Por. M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków 2009, s. 350.

⁶⁰ Por. szerzej A. Ekiel, *Ojciec przyjacielem dziecka*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne*, s. 49-51.

⁶¹ Por. szerzej R. Fons, *Mój Tata i ja*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne*, s. 52-57.

⁶² Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, p. 79.

szłość. 43,7% z nich chciałoby po opuszczeniu zakładu karnego zająć się wychowaniem swego potomstwa⁶³.

Programy te zwracają także uwagę na istotną rolę ojca w procesie socjalizacji i wychowania dzieci, podkreślając, iż jego obecność nie może się sprowadzać jedynie do utrzymywania rodziny i dyscyplinowania jej członków⁶⁴.

Kolejną grupą oddziaływań skierowanych do osadzonych rodziców są widzenia. Mają one służyć realizacji celu wykonywania kary pozbawienia wolności określonego w art. 67 §1 kodeksu karnego wykonawczego. Ustawodawca określa, z użyciem jakich środków cel ten ma być osiągnięty. Są to przede wszystkim „praca, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne”⁶⁵. Aby umożliwić osadzonym utrzymywanie kontaktów z bliskimi i rodziną, w placówkach penitencjarnych w wyznaczonych pomieszczeniach i w określone dni organizuje się widzenia, w których mogą uczestniczyć, za zgodą dyrektora placówki, bliscy i dzieci osadzonych. W zakładach karnych typu zamkniętego liczba widzeń wynosi dwa w miesiącu, w placówkach półotwartych – trzy, a w zakładach otwartych – liczba ta jest nieograniczona. Widzenia trwają 60 minut, uczestniczyć w nich mogą dwie osoby dorosłe i nieograniczona liczba niepełnoletnich. Jeśli osadzony sprawuje stałą pieczę nad dzieckiem, przysługuje mu dodatkowe widzenie w miesiącu. Dodatkowe widzenie jest także formą nagrody, jakiej może udzielić skazanemu dyrektor placówki; udzielenie widzenia uniemożliwiającego bezpośredni kontakt z osobami odwiedzającymi jest zaś karą dyscyplinarną⁶⁶. Widzenia służące podtrzymywaniu więzi z bliskimi i środowiskiem odgrywają istotną rolę w procesie przygotowania osadzonego do reintegracji społecznej po opuszczeniu placówki penitencjarnej. Aby zminimalizować dziecku traumę związaną z wizytą w zakładzie karnym, organizuje się widzenia rodzinne. Spotkania te pełne są atrakcji przygotowanych specjalnie dla dzieci; uczestniczą one w rozmaitych zajęciach i zabawach – same bądź z rodzicami. Zajęcia te organizowane są w przyjaznych warunkach, w przystrojonej, kolorowej sali, w której znajduje się kącik zabaw dla dzieci, wypo-

⁶³ Przypomnijmy, iż dzieci posiadało 76,4% respondentek. Por. A. Matysiak-Błaszczyk, *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Kraków 2010, s. 220.

⁶⁴ Por. R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration on Young Children*, Referat przygotowany na konferencję „From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities”, 30-31 styczeń 2002, p. 10-11.

⁶⁵ Kodeks karny wykonawczy, Ustawa z 6 czerwca 1997 roku, DzU z 1997, nr 90, poz. 557, art. 67 §3.

⁶⁶ Por. szerzej przepisy: Kodeks karny wykonawczy, Ustawa z 6 czerwca 1997 roku, DzU z 1997, nr 90, poz. 557, art. 91a, art. 92 pkt 10, art. 105a §1-3, art. 138 §1, art. 143 §1.

sazony w książki, zabawki, kredki, stoliki i krzeselka⁶⁷. Ważne, by czas, który osadzony ma na spotkanie z bliskimi, mógł spędzić nie tylko na rozmowach z dorosłymi, czy na zakupach w kantynie więziennej, ale także poświęcić uwagę swoim dzieciom. Mają temu służyć tzw. „pokoje rodzinne”, które z jednej strony mają ograniczać kontakt z szarą, zakratowaną rzeczywistością więzienną, z drugiej – umożliwiają bliskim bezpośrednio i bezpieczne relacje rodzica z dzieckiem, bez obecności innych skazanych.

W Polsce dostrzeżono problem braku warunków przyjaznych dziecku w placówkach penitencjarnych. Rzecznik Praw Dziecka w 2011 roku wystosował do Ministra Sprawiedliwości pismo z prośbą o przyjrzenie się warunkom panującym w placówkach penitencjarnych na terenie kraju, pod kątem możliwości realizacji praw dziecka do utrzymywania bliskich relacji z rodzicem⁶⁸. Odpowiedź Ministra Sprawiedliwości z 15.06.2011 roku wskazuje, iż zarówno Służba Więzienna, jak i Ministerstwo podejmują wysiłki, by sytuację w placówkach penitencjarnych poprawić i zwiększyć dostęp do pomieszczeń lepiej przystosowanych dla dzieci odwiedzających swych bliskich w zakładach karnych i aresztach śledczych. Poprawie tych warunków służyć mają dwa projekty – „Przyjazne miejsce – Dostosowanie pokoi i sal widzeń do kontaktu skazanych z ich dziećmi” oraz kampania Fundacji „ABCXXI – Cała Polska czyta dzieciom”, dzięki której tworzone są kąciki zabaw dla dzieci. Minister Sprawiedliwości donosił, iż w 52 jednostkach penitencjarnych istniały wydzielone kąciki dla najmłodszych, a w 24 jednostkach – osobne pokoje rodzinne⁶⁹. Rok później Rzecznik Praw Dziecka wystosował kolejne pismo do Ministra Sprawiedliwości, by dowiedzieć się, czy nastąpiła znacząca poprawa warunków w jednostkach penitencjarnych na terenie kraju. Udzielona przez Ministerstwo Sprawiedliwości informacja wskazuje, iż liczba kącików zabaw w ogólnych salach widzeń wzrosła do 147 w 118 jednostkach penitencjarnych, liczba pokoi rodzinnych nie zwiększyła się⁷⁰. Rzecznik Praw Dziecka kładzie także nacisk na potrzebę zwiększenia moż-

⁶⁷ Por. m.in. <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-lodz/zaklad-karny-lowicz/news,5841,spotkanie-rodzinne-w-oddziale.html> [dostęp: 20.01.2013], <http://sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-bydgoszcz/zaklad-karny-koronowo/news,3815,widzenie-rodzinne.html> [dostęp: 20.01.2013], <http://sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-gdansk/zaklad-karny-sztum/news,3849,widzenia-rodzinne--dzien.html> [dostęp: 20.01.2013].

⁶⁸ Por. http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2011_05_19_ms.pdf [dostęp: 19.01.2013].

⁶⁹ Por. tamże.

⁷⁰ Por. http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2012_07_30_ms.pdf [dostęp: 19.01.2013]. Na terenie kraju – zgodnie z informacją statystyczną CZSW za styczeń 2013 – funkcjonuje 156 jednostek penitencjarnych, <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/przeznaczenie-zakladow-karnych-i-aresztow-sledczych-01-01-2013.pdf> [dostęp: 20.01.2013].

liwości utrzymywania bliskich, bezpośrednich relacji z dziećmi przez osadzonych mężczyzn. Liczba widzeń oraz jakość tych kontaktów nie jest – w ocenie Rzecznika – satysfakcjonująca ani dla dzieci, ani dla osadzonych ojców. Minister Sprawiedliwości podkreśla, iż podniesieniu jakości kontaktów ojców z potomstwem służyć mają, realizowane w jednostkach penitencjarnych, programy resocjalizacyjne integrujące rodziny. W 95 programach uczestniczyło 1376 mężczyzn i 92 osadzone kobiety⁷¹. Pojawia się pytanie dotyczące jakości tych programów, dostosowania ich do potrzeb i możliwości osadzonych i ich dzieci, a także ich skuteczności i efektywności, które rzadko bywają w polskich zakładach karnych mierzone.

Kolejną formą oddziaływań kierowaną do osadzonych rodziców są przepustki. Zgodnie z przepisami kodeksu karnego wykonawczego, osadzony ma prawo opuścić zakład karny na określony w przepisach czas i pod określonymi warunkami, za zgodą dyrektora jednostki penitencjarnej. Celem udzielenia skazanemu przepustek jest zagwarantowanie możliwości utrzymywania stałej oraz bezpośredniej relacji z bliskimi i rodziną, ale także utrzymywanie więzi ze środowiskiem lokalnym, danie możliwości uczestniczenia w ważnych dla osadzonego i jego bliskich wydarzeniach, czy podjęcia działań związanych z przygotowaniem do opuszczenia zakładu karnego⁷².

Oddziaływaniem, które można umieścić pomiędzy programami skierowanymi do rodziców i dzieci osadzonych jest idea tworzenia oddziałów dla rodziców z dziećmi przy zakładach karnych, umożliwiających sprawowanie stałej i bezpośredniej opieki nad małoletnim potomstwem.

W Polsce istnieją dwa Domy dla Matki i Dziecka przy zakładzie karnym – w Grudziądzu i Krzywańcu. W przytaczanych wcześniej aktach międzynarodowych pojawia się idea, by stałą opiekę nad dziećmi mogli pełnić oboje rodzice – zarówno osadzone matki, jak i pozbawieni wolności ojcowie⁷³. Tworzenie tego rodzaju placówek to wynik przeświadczenia, iż małe dziecko do prawidłowego rozwoju potrzebuje obecności rodzica, zwłaszcza matki. Jeśli tej obecności będzie pozbawione, wytworzą się u niego wadliwe style przywiązania. Prowadzenie tego rodzaju placówek to nie tylko problem organizacyjny i finansowy, ale także pytanie, czy zakład karny jest odpowiednim miejscem do prawidłowego rozwoju małego dziecka⁷⁴. Poja-

⁷¹ Por. http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2012_07_30_ms.pdf [dostęp: 19.01.2013].

⁷² Por. szerzej przepisy: Kodeks karny wykonawczy, Ustawa z 6 czerwca 1997 roku, DzU z 1997, nr 90, poz. 557, art. 91 pkt 7, art. 92, pkt 9, art. 138, art. 165 §2.

⁷³ Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy.

⁷⁴ Por. Report on the situation of women in prison and the impact of the imprisonment of parents on social and family life (2007/2116(INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/>

wia się także wątpliwość, czy skazani są dobrymi rodzicami, którzy przekażą swym dzieciom akceptowany społecznie system norm i wartości oraz czy umiejętnie zaspokoją potrzeby rozwojowe swego potomstwa.

Brak rzetelnych danych odnośnie liczby dzieci, których rodzice przebywają w placówkach penitencjarnych oraz brak diagnozy sytuacji tychże dzieci oznacza, iż trudno stworzyć ramy programów wspierających, które odpowiadałyby na rzeczywiste, zróżnicowane potrzeby tych dzieci i ich rodzin. Prowadzone w kraju działania skierowane są w głównej mierze do osadzonych, podczas gdy ich potomstwo pozostaje wciąż „niewidoczną populacją”.

Warto zatem sięgnąć do doświadczeń innych państw, w których realizowana pomoc skierowana jest bezpośrednio do dzieci. Może ona przyjmować rozmaite formy – od indywidualnych sesji terapeutycznych czy poradnictwa, po terapię grupową, czy zajęcia profilaktyczne prowadzone na terenie szkół, zakładów karnych czy w społeczności lokalnej.

Terapia grupowa może zaspokoić potrzebę wsparcia społecznego (...) Może chronić przed uczuciem wstydu związanego z uwięzieniem rodzica, dzięki dostrzeżeniu podobnych doświadczeń wśród pozostałych członków grupy⁷⁵.

Jedno z rozwiązań stanowi program „Youth Advisory Program”, którego odbiorcami jest młodzież w wieku dorastania. Cel zajęć polega na wspieraniu młodych wykazujących niskie poczucie własnej wartości, izolowanych, stygmatyzowanych z powodu uwięzienia rodzica. Budując system wsparcia, uczy się ich radzenia sobie z problemami, podejmowania akceptowanych społecznie decyzji, ustalania celów i sposobów ich realizacji⁷⁶.

Innym pomysłem jest program „The Girl Scouts Beyond Bars”, którego zadanie opiera się zapobieganiu rozpadowi więzi łączących córki z osadzonymi matkami. Działania skupiają się na organizowaniu regularnych spotkań na terenie zakładu karnego, wspólnych zajęć oraz zapewnieniu transportu dziewcząt⁷⁷. Jedną z przyczyn, dla których dzieci nie odwiedzają swych rodziców w zakładach karnych jest odległość, którą musiałyby pokonać ze swojego miejsca zamieszkania do jednostki, w której rodzic jest osadzony. Drugą przyczyną są koszty, które z taką podróżą się wiążą. Nie każda rodzina ma na tyle dobrą sytuację materialną, by móc sobie na taki wyda-

getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2008-0033+0+DOC+PDF+V0//EN [dostęp: 20.01.2013], p. 15.

⁷⁵ D. Johnston, K. Gabel, *Incarcerated Parents*, p. 15.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Por. N.G. LaVigne, E. Davies, D. Brazzell, *Broken Bonds*, p. 11.

tek pozwolić. „The Girl Scouts” zapewniając transport uczestniczkom programu, znosi te dwie, istotne, bariery w kontaktach dzieci z rodzicem.

Dziewczęta uczestniczące w tym programie mają także możliwość korzystania z dodatkowych aktywności – regularnych spotkań, wspólnych wycieczek i innych form spędzania czasu wolnego w grupie rówieśniczej, która przybiera formę tradycyjnego skautingu⁷⁸.

Ostatnie rozwiązanie, którego celem jest zabezpieczenie więzi łączących dziecko z rodzicem polega na stosowaniu alternatywnych sposobów karania. W Raporcie „Women in Prison” znajdziemy zalecenie Parlamentu Europejskiego o potrzebie alternatywnego karania – „więzienie powinno być używane tylko ostatecznie, gdy nie ma żadnej innej możliwości”⁷⁹.

Jak wskazuje J. Murray ze współpracownikami, najskuteczniejszym sposobem walki z negatywnymi efektami separacji dziecka od osadzonego rodzica jest

skazywanie na karę pozbawienia wolności mniejszej liczby rodziców. Można to osiągnąć stosując alternatywne formy karania, takie jak probacja, intensywna supervision, areszt domowy, elektroniczny monitoring, prace społecznie użyteczne czy grzywna⁸⁰.

W stosowaniu alternatywnych sposobów karania osób łamiących normy prawne warto pamiętać o jednej rzeczy – osadzenie sprawcy w zakładzie karnym jest porażką całego społeczeństwa, a negatywne konsekwencje związane z izolacją penitencjarną dotyczą nie tylko osadzonego, ale także jego rodzinę, w szczególności małoletnie dzieci, bliskich, przyjaciół i społeczność lokalną. Rozłąka dziecka z opiekunem jest traumatycznym doświadczeniem, które odciska swe piętno na dalszych losach małoletniego. We wszystkich poczynaniach, w których ważą się losy dzieci, musimy pamiętać o kierowaniu się zasadą zabezpieczania ich najlepszego interesu. Aby móc ten interes chronić, musimy rozpoznać skalę problemu i zdiagnozować rzeczywiste potrzeby dzieci osób pozbawionych wolności. Wiedza ta służyć będzie wszystkim instytucjom, organizacjom i osobom pracującym z dziećmi oraz z rodzicami, którzy weszli w konflikt z prawem. Tylko odpowied-

⁷⁸ Por. R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration*, p. 13. W celu zapoznania się z innymi rozwiązaniami dotyczącymi wsparcia dzieci osób osadzonych zob. L. Ferro, *Programs for Children with Incarcerated Parents*, <http://extension.missouri.edu/4hlife/tools/docs/whatabout.pdf> [dostęp: 14.01.2013], p. 27-32.

⁷⁹ Women in prison Report, Social, Health and Family Affairs Committee, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 23 June 2008, Doc. 11619 revised, pkt. A.5, <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=12087&Language=EN> [dostęp: 14.01.2013].

⁸⁰ J. Murray, D.P. Farrington, I. Sekol, R.F. Olsen, *Effects of parental imprisonment*, p. 58.

nio skonstruowane oddziaływania profilaktyczne i resocjalizacyjne mają szansę przynieść zamierzone efekty w postaci przerwania błędnego koła transmisji zachowań przestępczych⁸¹.

BIBLIOGRAFIA

- Andrews D.A., Bonta J., *The Psychology of Criminal Conduct*, Lexis Nexis, New Jersey 2010.
- Arditti J.A., *Parental Incarceration and the Family*, Psychological and Social Effects of Imprisonment on Children, Parents, and Caregivers, New York University Press, New York 2012.
- Ayre E., Gampell L., Scharff Smith P., *Introduction*, [in:] *Children of imprisoned Parents*, eds P. Scharff Smith, L. Gampell, Handy-Print A/S, Skive, Denmark 2011.
- Bernstein N., *All Alone in the world: children of the incarcerated*, The New Press, New York 2005.
- Bloom B., *Imprisoned Mothers*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, Lexington Books, New York 1995.
- Bloom B., Steinhart D., *Why punish the Children. A Reappraisal of the Children of Incarcerated Mothers in America*, National Council on Crime and Delinquency, Thompson Shore, USA 1993.
- Bonta J., Andrews D.A., *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation*, http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/Risk_Need_2007-06_e.pdf
- Ekiel A., *Ojciec przyjacielem dziecka*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Ferro L., *Programs for Children with Incarcerated Parents*, [in:] *What about Me? Children with incarcerated Parents*, eds E. Trzcinski, D. Satyanathan, L. Ferro, Briefing Report No. 2002-1, Michigan 2002.
- Fons R., *Mój Tata i ja*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Gordon L., *Invisible children. First Year research report'. A study of the children of Prisoners'*, Pillars Inc, Christchurch 2009.
- Johnston D., *Effects of Parental Incarceration*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, Lexington Books, New York 1995.
- Johnston D., *The Care and Placement of Prisoners' Children*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, Lexington Books, New York 1995.
- Johnston D., Gabel K., *Incarcerated Parents*, [in:] *Children of Incarcerated Parents*, eds K. Gabel, D. Johnston, Lexington Books, New York 1995.
- Józwiak J., Kotowska I.E., *Przewidywane zmiany liczby i struktury wieku ludności w Polsce do 2035 r. i ich skutki ekonomiczne*, www.prezydent.pl/download/gfx/.../jozwiak_kotowska.referat.pdf
- Kodeks karny wykonawczy, Ustawa z 6 czerwca 1997 roku, DzU z 1997, nr 90, poz. 557.

⁸¹ Por. R.D. Parke, K.A. Clarke-Stewart, *Effects of Parental Incarceration*, p. 12-13.

- Konwencja o Ochronie Praw Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r.
- Larman G., Aungles A., *Children of Prisoners and their outsider Carers: The Invisible Population*, [in:] *Women and the Law*, eds P. Weiser Eastael, S. McKillop, Australian Institute of Criminology, Canberra 1993.
- LaVigne N.G., Davies E., Brazzell D., *Broken Bonds, Understanding and Addressing the Needs of Children with Incarcerated Parents*, The Urban Institute, Washington 2008.
- Loffman M., Scurfield L., Weitsch M., *Women in Prison, A Review of the Conditions in Member States of the Council in Europe*, QCEA 2007.
- Marczak M. (red.) *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Matysiak-Błaszczyk A., *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Miller K.M., *The Impact of Parental Incarceration on Children: An Emerging Need for Effective Interventions*, Child and Adolescent Social Work Journal, 2006, 23, 4.
- Murray J., Farrington D.P., Sekol I., Olsen R.F., *Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: a systematic review*, Campbell Systematic Reviews, 2009, 4.
- Parke R.D., Clarke-Stewart K.A., *Effects of Parental Incarceration on Children, Perspectives, Promises, and Policies*, [in:] *Prisoners once removed: the impact of incarceration and reentry on children, families, and communities*, eds J. Travis, M. Waul, The Urban Institute Press, Washington 2003.
- Parke R.D., Clarke-Stewart K.A., *Effects of Parental Incarceration on Young Children*, Referat przygotowany na konferencję „From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children”, Families and Communities, 30-31 styczeń 2002.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), Paryż, 10 grudnia 1948 r.
- Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r.
- Report on the situation of women in prison and the impact of the imprisonment of parents on social and family life (2007/2116(INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=/EP//NONGSML+REPORT+A6-2008-0033+0+DOC+PDF+V0//EN>
- Sanders E., Dunifon R., *Children of Incarcerated Parents*, http://www.human.cornell.edu/pam/outreach/parenting/research/upload/Children-of_Incarcerated-Parents.pdf
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Trzcinski E., *Executive Summary*, [in:] *What about Me? Children with incarcerated Parents*, eds E. Trzcinski, D. Satyanathan, L. Ferro, Briefing Report No. 2002-1, Michigan 2002.
- Ustawa z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964 nr 9 poz. 59.
- Women in prison Report, Social, Health and Family Affairs Committee, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 23 June 2008, Doc. 11619 revised, <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=12087&Language=EN>
- Wright L.E., Seymour C.B., *Effects of Parental Incarceration on Children and Families*, [in:] *What about Me? Children with incarcerated Parents*, eds E. Trzcinski, D. Satyanathan, L. Ferro, Briefing Report No. 2002-1, Michigan 2002.

Źródła internetowe

<http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/grudzien-2012.pdf>

<http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/przeznaczenie-zakladow-karnych-i-aresztow>

[sledczych-01-01-2013.pdf](http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/sledczych-01-01-2013.pdf)

<http://sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-bydgoszcz/zaklad-karny-koronowo/news,3815,widzenie-rodzinne.html>

<http://sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-gdansk/zaklad-karny-sztum/news,3849,widzenia-rodzinne-dzien.html>

http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2011_05_19_ms.pdf

http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2012_07_30_ms.pdf

<http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-lodz/zaklad-karny-lowicz/news,5841,spotkanie-rodzinne-w-oddziale.html>

